

HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILINING O‘RGANILISH TARIXI VA BOSQICHLARI

Jabborova Baxor Umrbek qizi

Urganch RANCH texnologiya universiteti

Annotatsiya

Adabiy tilning o‘zgarishi va rivojlanishi bir qator tarixiy bosqichlardan o‘tgan: Qadimgi turkiy (V-XI asrlar), qadimgi o‘zbek (XI-XIX asrlar) va zamonaviy o‘zbek tili (XX asr) davrlari. Har bir davr o‘ziga xos ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar ta’sirida adabiy me’yorlar va til tuzilishini shakllantirgan. Alisher Navoiyning adabiy tilning birlashishi va rivojlanishidagi hissasi alohida ta’kidlansa, hozirgi zamon adabiy tilining asosida Farg‘ona lahjasining turishi aytib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek adabiy tili, tarixiy bosqichlar, qadimgi yodgorliklar, chig‘atoy tili, adabiy me’yor, til taraqqiyoti.

Annotatsion

The transformation and development of the literary language has passed through a series of historical stages: the Old Turkic (V-XI centuries), Old Uzbek (XI-XIX centuries), and Modern Uzbek (XX century) periods. Each period shaped literary norms and language structure under the influence of specific social, political, and cultural factors. Alisher Navoi's contribution to the unification and development of the literary language is particularly emphasized, while it is noted that the Fergana dialect forms the basis of the modern literary language.

Keywords: Uzbek literary language, historical stages, ancient monuments, Chagatai language, literary norm, language development.

Аннотация

The transformation and development of the literary language has passed through a series of historical stages: the Old Turkic (V-XI centuries), Old Uzbek (XI-XIX centuries), and Modern Uzbek (XX century) periods. Each period shaped literary norms and language

structure under the influence of specific social, political, and cultural factors. Alisher Navoi's contribution to the unification and development of the literary language is particularly emphasized, while it is noted that the Fergana dialect forms the basis of the modern literary language.

Ключевые слова: Узбекский литературный язык, исторические этапы, древние памятники, чагатайский язык, литературная норма, развитие языка.

Kirish

O'zbek adabiy tili – o'z poydevori qadimgi turkiy yodgorliklarga borib taqaladigan, asrlar davomida shakllanib, yetuk va boy taraqqiyotga erishgan milliy tilimizning eng oliy namunasidir. Uning bugungi holati, mavjud grammatik va leksik tuzilishi, dialektal boyligi bilan o'zaro munosabati – bularning barchasi qator tarixiy taraqqiyot bosqichlarining murakkab oqibatidir. Bu til bir tomondan boy an'anaviy yozma merosga tayanib, ikkinchi tomondan zamonaviy jamiyatning barcha sohalari – fan, texnika, madaniyat va ta'lim ehtiyojlarini to'liq qondirishga intiladi.

Metodologiya

Tarixiy tilshunoslik: Tilning vaqt oqimi ichida qanday o'zgarish va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish. Tadqiqotda o'zbek tilining qadimgi turkiy asosidan zamonaviy shakliga qadar bo'lgan evolyutsiyasi asosiy e'tiborga olinadi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik: O'zbek tilining boshqa turkiy tillar (masalan, uyg'ur, qozoq, turk) bilan qiyosiy o'rganilishi orqali umumiy ildizlar va farqli yo'nalishlarni aniqlash. Ijtimoiy tilshunoslik (sotsiolingvistika): Tilning jamiyatdagi o'rni, uning ijtimoiy funktsiyalari va siyosiy omillarning til o'zgarishlariga ta'sirini o'rganish. Bu yondashuv adabiy til me'yorlarining qanday shakllanganligi va o'zgarganligini tushunishga yordam beradi. Manbashunoslik (filologiya): Tarixiy yodgorliklar (masalan, Qutadg'u bilig, Devonu lug'atit turk, Navoiy asarlari)ni matn tanqidi va tahlili usullari bilan o'rganish. Bu tilning tarixiy holatini to'g'ridan-to'g'ri manbalardan bilish imkonini beradi.

Natija

Tadqiqot yo'nalishi asosiy natijalar muhokama va tahlil bosqichlarga bo'lish (tarixiy-genealogik yondashuv) tilning tarixi qadimgi turkiy (V-XI asr), qadimgi o'zbek/chig'atoy

(XI-XIX asr) va zamonaviy o‘zbek (XX asr – hozirgi kun) bosqichlaridan o‘tgan. Har bir bosqich o‘ziga xos ijtimoiy-siyosiy kontekstda rivojlanib, yangi yozma va adabiy an‘analarni yaratgan. Eng diqqatga sazovor davr Alisher Navoiy (XV asr) ijodiy faoliyati bo‘lib, u tilni taraqqiyotining cho‘qqisiga ko‘targan. Hozirgi tilning murakkabligi bu bosqichlamaning uzluksizligi natijasidir. Zamonaviy til me‘yorlarida Navoiy an‘alaridan kelib chiqadigan xususiyatlar kuchli. Adabiy tilning shakllanishi zamonaviy adabiy til asosan Toshkent-Farg‘ona viloyatining shevalari asosida shakllangan. Bu holat adabiy til me‘yorlari tanlanishida mintaqaviy va siyosiy markazning ro‘li ta‘sirini ko‘rsatadi. Adabiy tilga muayyan lahjalar asos bo‘lib, boshqa lahjalarning xususiyatlarini inkor etilmaydi, balki boylik manbai sifatida qabul qilinadi.

Muhokama

Tadqiqot aniq ko‘rsatadiki, bugungi o‘zbek adabiy tilining asosiy dialektik poydevori sifatida Farg‘ona-Toshkent lahjalarining tanlanishi tasodifiy yoki faqat lingvistik sabablarga ko‘ra emas. Bu tanlov, birinchi navbatda, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy markazning lingvistik ta‘sirini aks ettiradi. XX asrning boshlarida Toshkent nafaqat ma‘muriy, balki madaniy va nashriyot markaziga aylangan. Shu sababli, ushbu mintqa lahjasi adabiy me‘yor uchun tabiiy nomzodga aylandi.

Xulosa

Tilning rivojlanishi va o‘rganilishi tarixiy sharoitning ko‘zgusidir. O‘zbek tilining har bir tarixiy bosqichi (qadimgi turkiy, qadimgi o‘zbek/chig‘atoy, zamonaviy o‘zbek) va uning o‘rganilish uslubi o‘sha davrning siyosiy, madaniy va ideologik kontekstini bevosita aks ettiradi. Xususan, XX asrda tilning tizimli kodifikatsiyasi va standartlashtirilishi kuchli markazlashtirilgan davlat tuzumining lingvistik talablaridan kelib chiqqan. Mustaqillikdan keyingi davr esa tilga tarixiy ildizlariga qaytish, global ta‘sir va milliy o‘ziga xoslikni saqlash o‘rtasidagi yangi muvozanatni izlash imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdurahmonov, G‘. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.
2. Rustamov, A., Shukurov, Sh., O‘rinboev, B. kabi o‘zbek olimlari. O‘zbek filologiyasi va adabiy til tarixi sohasidagi monografiyalari bilan.

3. Reshetov, V.V. O‘zbek dialektologiyasi. O‘zbek shevalarini tizimli o‘rganishga qo‘shgan hissasi uchun.